

Centra aktywności seniorów jako odpowiedź na wykluczenie społeczne osób starszych w obszarze bezpieczeństwa społecznego

Seigniorial activity centers as an answer to the social exclusion of the elderly in the area of social security

Keywords: social security, activation of the elderly, the concept of active aging, social exclusion, NGOs

Abstract: The article presents the issue of social security in the context of seignior policy in the area of a commune and multi-sector partnership. It takes up the challenge of diagnosing the needs, defining and presenting the goals, functions and tasks of the Seigniorial Services Centers. Moreover, the possibilities of cooperation and the use of personal, material and financial resources in the implementation of programs and projects supporting the elderly in their holistic development are presented in the paper. The influence of the local environment on the functioning of some Centers has also been analysed.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo społeczne, aktywizacja osób starszych, koncepcja aktywnego starzenia się, wykluczenie społeczne, NGOs

Streszczenie: Artykuł przedstawia zagadnienie bezpieczeństwa społecznego w kontekście polityki senioralnej w obszarze gminy i partnerstwa wielosektorowego. W materiale podjęto wyzwanie zdiagnozowania potrzeb, zdefiniowania i przedstawienia celów, funkcji, zadań, jakie stoją przed Centrami Aktywności Seniorów (dalej: CAS). Ponadto przedstawiono możliwości współpracy i wykorzystania zasobów osobowo-rzeczowo-finansowych w realizacji programów i projektów wspierających osoby starsze w ich holistycznym rozwoju. Wskazano również na niektóre przykłady funkcjonowania Centrów w różnych adaptacjach wynikających z określonych możliwości i aktywności środowiska lokalnego.

WSTĘP

Znaczenie bezpieczeństwa i badań dotyczących problematyki bezpieczeństwa wzrosło dziś na nieznaną w dotychczasowej historii skalę, a natężenie niektórych rodzajów zagrożeń nigdy dotąd nie było tak ogromne, jak ma to miejsce obecnie. Szczególnym zagrożeniem wydaje się sytuacja osób w podeszłym wieku i ich aktywność obejmująca sferę osobową ujmowaną holistycznie, uwzględniającą potrzeby psychiczne, duchowe oraz fizyczne. Dodatkowym elementem i podstawą

wszystkich działań jest podłoże społeczne, na którym buduje się relacje oraz interakcje w odniesieniu do otaczającej rzeczywistości.

Analizując przedmiot nauk o bezpieczeństwie zauważamy, iż może on dotyczyć samego środowiska społecznego ze szczególnym uwzględnieniem człowieka, grup społecznych, narodów, czy ludzkości¹. Szanse i zagrożenia, a także wyzwania, w które doskonale wpisują się przeciwdziałanie niekorzystnemu wpływowi wyizolowania seniora, są również obszarem dla badaczy zagadnienia bezpieczeństwa. Zatem można wnioskować, że przedmiot „badań nauk o bezpieczeństwie jest zbiorem rozmytym, któremu nie można oznaczyć granic poznawalności, ponieważ ma cechy entropii”².

W świetle nauk o bezpieczeństwie jako podmiot jawi się człowiek, traktowany jako jednostka społeczna, a także jako określona zbiorowość społeczna o różnym charakterze więzi i uwarunkowań.³ Zgodnie z tą definicją podmiot bezpieczeństwa może być zatem jednostką – osobą ludzką lub mieć charakter zbiorowości ludzkiej. Natomiast elementem zagrożenia bezpieczeństwa jest wszystko to, co odnosi się do „utruty określonego dobra lub wartości, bądź czasowej lub względnie trwałej utraty zdolności do szeroko rozumianego rozwoju”⁴. Społeczność senioralna jest w tym obszarze szczególnie obecna. Utrzymująca się tendencja wzrostowa liczby osób wchodzących w wiek emerytalny w perspektywie wielopokoleniowej także będzie wymagać zwiększenia działań mających na celu aktywizację tych osób. Można dostrzec, iż „aktywni seniorzy mają mniej odczuwalne deficyty zdrowia i większą sprawność psychofizyczną, a tym samym obniżają się koszty opieki zdrowotnej. Regularna aktywność przyczynia się do opóźnienia demencji, choroby Alzheimera i wielu innych chorób o charakterze przewlekłym”⁵. Dzięki sprawności psychomotorycznej posiadają też większą chęć do angażowania się w sprawy społeczne.

Niezwykle pomocnym w tym względzie wydaje się wdrażanie partnerstwa wielosektorowego, gdyż w ten sposób można skutecznie i systemowo wspierać aktywność senioralną na różnych płaszczyznach działania.

Artykuł jest próbą opisu idei i praktycznego funkcjonowania CAS w zakresie wsparcia tej grupy wiekowej. Dynamicznie zmieniająca się sytuacja społeczno-gospodarcza, wywołana chociażby długotrwałym ograniczeniem kontaktów społecznych i sytuacją demograficzną, ujawniła nowe problemy społeczne, które wymagają zaangażowania wszystkich partnerów działających na rzecz dobra wspólnego seniorów.

¹ J. Piwowarski, *Nauki o bezpieczeństwie. Zagadnienia elementarne*, Wydaw. WSBPIL APEIRON, Kraków 2017, s. 94.

² A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina, *Nauki o Bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, Wydawnictwo CNBOP-PIP, Józefów 2017, s. 31.

³ W. Kitler, *Obrona cywilna (niemilitarna) w Polsce*, Wydawnictwo MON, Warszawa 2002, s. 21; por. *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo BBN, Warszawa 2013, s. 247.

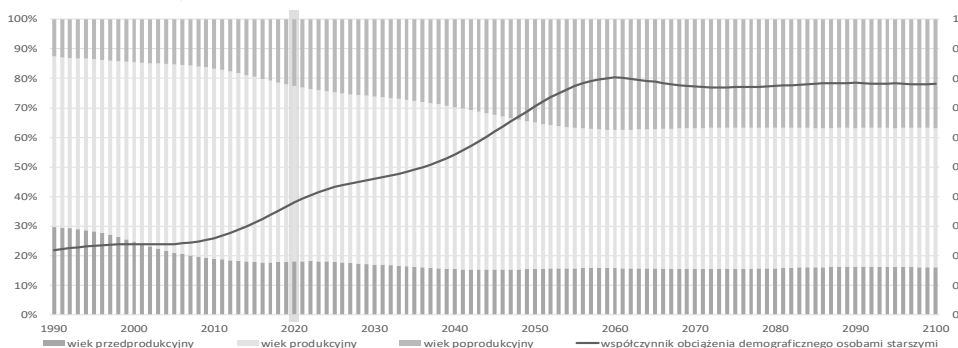
⁴ R.M. Kalina, *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych*, [w:] Hołyst B. (red.), *Człowiek w sytuacji trudnej*, Wydawnictwo PTHP, Warszawa 1991, s. 80–81.

⁵ D. Rynkowska, *Rola i znaczenie aktywności społecznej seniorów*, „Annales I – Philosophy and Sociology”, Vol. XLI, 2, Lublin 2016, s. 91.

GRUPA DOCELOWA CENTRÓW

Starzenie się populacji to proces „dostrzegany jedynie w perspektywie długookresowej, wielopokoleniowej”.⁶ Wynika to z dwóch zjawisk: spadku płodności i wydłużenia średniego trwania życia. Obecnie człowiek żyje znacznie dłużej, ale nie znaczy to, że jego starość jest coraz lepsza, gdyż często wiąże się niejednokrotnie z izolacją, stygmatyzacją i wykluczeniem społecznym. Zmniejszający się przyrost naturalny sprawia, iż odsetek osób w wieku poprodukcyjnym wzrasta w coraz większym tempie. Wzrost liczby osób starszych, przy jednoczesnym spadku liczby młodych, w perspektywie długookresowej będzie skutkować brakiem ludzi do pracy, co może wiązać się z brakiem kadry świadczącej wsparcie i opiekę osobom starszym. Według opracowanej przez MRiPS Strategii Demograficznej 2040 konsekwencją braku istotnej interwencji państwa w tym względzie jest dalsze starzenie się demograficzne populacji. Oznacza to znaczący wzrost udziału populacji w wieku poprodukcyjnym. Poniżej przedstawiona została struktura ludności według grup wieku oraz współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi.⁷

Wykres 1. Struktura ludności według grup wieku oraz współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi, lata 1990-2019 oraz projekcja na lata 2020-2100, wariant średni, Polska (w %)

Źródło: MRiPS, Strategia Demograficzna 2040.

Długoterminowe trendy w zakresie liczby i struktury wieku ludności wpływają na perspektywy gospodarcze kraju, zwiększając ryzyko wpadnięcia w pułapkę demograficzną jako jedno z najważniejszych wyzwań, jakie stoją przed Polską. Projekcja wskazuje na znaczący spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym, która może zmniejszyć się z 22,8 mln w roku 2019 do 10,8 mln w roku 2100, czyli o 52,3%. Ciągły spadek liczby ludności w wieku produkcyjnym będzie czynnikiem sprzyjającym sekularnej stagnacji lub nawet recesji gospodarczej.

⁶ M. Okólski, *Wyzwania demograficzne Europy i Polski*, „Studia Socjologiczne”, nr 4, Warszawa 2010, s. 38.

⁷ Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, *Strategia Demograficzna 2040*, Warszawa 2022, s. 11.

Ta sytuacja może również rodzić konsekwencje mające charakter społeczny, zdrowotny oraz polityczny⁸. Utrzymująca się tendencja wzrostowa w perspektywie wielopokoleniowej będzie wymagać zapewne zwiększenia działań mających na celu aktywizację osób w podeszłym wieku.

Negatywne oddziaływanie otoczenia dalszego na jednostkę wiąże się niejednokrotnie z wykluczeniem społecznym, które dotyczy wielu obszarów życia społecznego, a grupy nim zagrożone określa się mianem słabego ryzyka, do których zaliczać można również seniorów⁹. Skutkami wykluczenia dla osób zagrożonych może być bezradność, osłabienie więzi, izolacja, stygmatyzacja, rozpad więzi rodzinnych, osłabienie mechanizmu samokontroli oraz utrata poczucia tożsamości i celu w życiu. Skutkami dla społeczeństwa jest powstanie nierówności oraz zjawiska ageizmu¹⁰. Wykluczenie może przejawiać się w bierności, samotności, alienacji oraz nieprzestrzeganiu społecznie akceptowanych norm współżycia¹¹. W sytuacji ekskluzji osób starszych kumulują się i oddziałują na siebie wzajemnie różne czynniki społeczne i indywidualne. Do przyczyn wykluczenia osób starszych zalicza się: brak samodzielności w codziennym funkcjonowaniu spowodowany m.in. chorobami i niepełnosprawnością; niski poziom wykształcenia; ograniczenia pozycji w rodzinie związanej z dokonującą się transformacją systemową i kulturową; ograniczenia obecnego rynku pracy; komercjalizację kultury, w której starość jest niedostrzegana i mało obecna; kult młodości, skutkujący wypieraniem obrazu starości i śmierci ze świadomości społecznej¹². Wielość i różnorodność przyczyn powodują, że jeden czynnik wykluczający często generuje inny. Wszystko zależy od indywidualnych predyspozycji, emocji seniora i sposobu przeżywania przez niego starości. Według autorów Narodowej Strategii Integracji dla Polski osoby starsze, samotne, niepełnosprawne należą do grup najbardziej podatnych na wykluczenie społeczne¹³. Działania państwa mające na celu przeciwdziałanie ekskluzji społecznej osób starszych i aktywizowanie tej grupy społecznej jawią się tutaj jako konieczność w zapewnieniu bezpieczeństwa osobom starszym¹⁴. Wsparcie społeczne to przede

⁸ E. Trafiałek, *Polska starość w dobie przemian*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2003, s. 73.

⁹ J. Grotowska-Leder, *Ekskluzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.

¹⁰ A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2017, s. 319.

¹¹ P. Gierek, *Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów na przykładzie miasta Chorzów*, [w:] A. Zawada, Ł. Tomczyk (red.), *Seniorzy w środowisku lokalnym (badania empiryczne i przykłady dobrych praktyk)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.

¹² N. Pikula, *Samotność czy wykluczenie społeczne osób starszych*, „Praca Socjalna”, nr 4, Warszawa 2015, s. 77.

¹³ Ministerstwo Polityki Społecznej, Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej, *Narodowa Strategia Integracji dla Polski*, Warszawa 2004, s. 61.

¹⁴ W. Ścisło, *Osoby starsze jako kategoria defaworyzowana – pomiędzy strategiami aktywności a marginalizacją społeczną*, [w:] Kowalik W., Pawlina A. (red.), *Nowe zjawiska i procesy w badaniach nad polskimi kulturami starości*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2015; zob. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. – o osobach starszych (Dz.U. 2015 poz. 1705); zob. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. – o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r., poz. 593).

wszystkim jasna komunikacja i związana z nią informacja, nauka, aktywizacja, akceptacja otoczenia oraz wsparcie materialne¹⁵.

Podejmowanie aktywności przez osoby w wieku senealnym wpisuje się w założenia koncepcji „aktywnego starzenia się” (*active ageing*). Idea ta zapoczątkowana została na Światowym Zgromadzeniu WHO w 2002 r. Proces aktywnego starzenia to optymalizacja szans w dziedzinie zdrowia, partycypacji i zabezpieczenia w celu poprawy jakości życia osób starszych.¹⁶ Koncepcja ta zakłada wspieranie ludzi starszych i likwidację wszelkich form ich dyskryminacji, głównie poprzez: zwiększenie liczebności seniorów charakteryzujących się pozytywną jakością życia, zwiększenie ilości osób starszych aktywnie uczestniczących w życiu rodzinnym, lokalnym, jak również społecznym, kulturalnym, ekonomicznym oraz politycznym całego społeczeństwa, a także zmniejszenie relatywnie kosztów związanych z leczeniem i opieką zdrowotną tej populacji. Koncepcja ta charakteryzuje się pewną dysfunkcją pierwotną, gdyż nie formułuje rekomendacji dotyczących osób, które nie chcą być aktywne. Założenia tej koncepcji bowiem nie zawsze są zgodne z potrzebami osób starszych, które świadomie wybrały wycofanie społeczne, mają ograniczony potencjał i nie odczuwają potrzeby aktywizacji¹⁷. Oznacza to, że idea aktywności postuluje działania na rzecz zaspokojenia potrzeb, których ludzie mogą nie odczuwać. Koniecznym wydaje się wypracowanie modeli wsparcia oraz dostosowanie i dobór dedykowanych form aktywności, zwłaszcza dla osób, które prezentują niski poziom zapotrzebowania na aktywizację. Dlatego też niezwykle istotne jest uwzględnianie indywidualnych pragnień, potrzeb, kompetencji, a także różnic społecznych wśród seniorów i umożliwienie im dobrowolnej decyzji o podjęciu działania¹⁸.

Nie ulega wątpliwości, że aktywność edukacyjna seniorów bardzo często przejawia się w wymiarze instytucjonalnym, przede wszystkim przez ich udział w zorganizowanych grupach, których doskonałą reprezentację stanowią uniwersytety trzeciego wieku, domy kultury, różnego rodzaju koła, np. gospodyń wiejskich itp. Odzwierciedla to rozumienie aspektu uczenia się jednostki poprzez postrzeganie go jako procesu organizowanego w trakcie nauczania. Podejmowanie tej formy aktywności przez seniorów jest dowodem na to, że człowiek w okresie starości może pozostawać aktywny w sferze intelektualnej, psychicznej, duchowej, jak również fizycznej, i dzięki temu rozwijać swoje zainteresowania oraz utrzymywać pozytywne oraz wielostronne kontakty społeczne¹⁹. Aktywność osób starszych jednak nie ogranicza się jedynie do uczestnictwa w zorganizowanych formach nauki. Wielu seniorów czerpie wiedzę

¹⁵ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2015, s. 190.

¹⁶ *Active Ageing: A Policy Framework. A contribution of the World Health Organization to the Second United Nations World Assembly on Ageing*, Geneva: World Health Organization, Madrid 2002.

¹⁷ G. Naegele, *Die Potenziale des Alters nutzen – Chancen für den Einzelnen und die Gesellschaft*, [w:] K. Böllert, P. Hansbauer, B. Hasenjürgen, S. Langenohl (red.), *Die Produktivität des Sozialen. Den sozialen Staat aktivieren*, VS, Verl. Für Sozialwissenschaften, Wiesbaden 2006, s. 147-156.

¹⁸ B. Schonbrodt, K. Veil, *Zjawisko wycofania społecznego w kontekście „aktywnego starzenia się”. Potrzeba działania i przykłady dobrych praktyk w Niemczech*, „Problemy Polityki Społecznej”, 18(63), Warszawa 2012, s. 63-76.

¹⁹ M. Finogenow, *Rozwój w okresie późnej dorosłości – szanse i zagrożenia*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica”, 297, Łódź 2013, s. 93-104, <http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/5550/finogenow93-104.pdf> (dostęp: 10.06.2016).

z sytuacji i zdarzeń życiowych, własnych przeżyć oraz doświadczeń innych osób. Chętnie korzysta z innych aktywnych zajęć, które wpływają na ich rozwój psychiczno-duchowy, ale także fizyczny. Zmiany w okresie starości wiążą się z doświadczeniem utraty pojętej w szerokim rozumieniu. To cecha charakterystyczna tego etapu życia. Wszystkie zmiany, jakie zachodzą w życiu człowieka, wymagają przystosowania, jednak te w okresie starości mają szczególny charakter i dotyczą utraty ról zawodowych, społecznych, utraty małżonka, zmian deterioracyjnych w organizmie czy choćby zmniejszenia dochodów²⁰. Pomocne w tym względzie wydaje się systemowe organizowanie przestrzeni dla różnych form aktywności, umożliwiających osobom starszym samodzielne i niezależne funkcjonowanie w społeczeństwie. Dlatego oferta CAS jest odpowiedzią na zapotrzebowanie środowiska.

ISTOTA DZIAŁANIA CENTRÓW

Naturalną przestrzenią dla realizacji aktywności seniorów – poza rodziną – wydaje się społeczność lokalna, w tym gmina, dzielnica, w której łatwo budować naturalne więzi międzyludzkie i realizować różne formy aktywności, zarówno tej indywidualnej, jak i grupowej. W tym celu wiele jednostek samorządu terytorialnego zleca, np. organizacjom pozarządowym prowadzenie CAS.

Długofalowym celem działania CAS jest wzrost jakości życia seniorów oraz innych mieszkańców społeczności lokalnej. Ideą działania centrów jest m.in. wzrost aktywności osób starszych w różnych sferach życia, w tym także w działaniach na rzecz najbliższej społeczności. Osiągnięcie tego celu jest mierzalne i może oznaczać np. przyrost liczby seniorów zaangażowanych w różne formy aktywności: sportowej, kulturalnej, edukacyjnej, międzypokoleniowej itp. W tym miejscu podstawową rolę odgrywa aktywność seniorów w organizacjach pozarządowych, w strukturach samorządowych, a niejednokrotnie podjęcie wolontariatu. Innym celem, nie mniej ważnym od poprzedniego, jest wzrost udziału osób aktywnych w ogólnej populacji osób 60+ w społeczności lokalnej. Wskaźnikiem realizacji tego celu może być procentowy wzrost udziału w ogólnej populacji seniorów osób korzystających z różnych form aktywności. Wzrost poziomu integracji seniorów w społeczności lokalnej to kolejne zadanie dla Centrów, którego miarą jest pozytywny stosunek do seniorów oraz wzrost liczby mieszkańców zaangażowanych w działania międzypokoleniowe. W wyżej wymienionych działaniach występuje swoista interakcja społeczna wpływająca na pozytywny odbiór środowiska²¹. Jednym z istotnych wyzwań jest poszerzenie oferty usług dla osób starszych dostępnych w społeczności lokalnej i poprawa ich jakości oraz użyteczności. Świadczy o tym pojawienie się nowych typów usług, zwiększenie liczby seniorów korzystających z nich oraz poziom zadowolenia osób starszych. Pojawiają się Miejskie Karty Seniora uprawniające do zniżek w określonych punktach

²⁰ J. Halicki, *Obrazy starości rysowane przeżyciami seniorów*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2010.

²¹ P. Sztompka, *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*. Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2016, s. 123–132.

usługowych. A same miejsca stają się Miejscami Przyjaznymi Seniorom, do których sukcesywnie co roku dołączają następni partnerzy projektu.

Z powyższych celów wyłaniają się podstawowe funkcje i zadania, które każde z centrów realizuje. Odnoszą się one do samych beneficjentów działań i usług, ale też przygotowują środowisko do znaczącego wsparcia działań na rzecz seniorów.

Przede wszystkim centra stają się punktem informacyjnym, w którym seniorzy otrzymują konkretną odpowiedź na pytania dotyczące kwestii prawnych, zdrowotnych, obszarów prowadzenia aktywności, dostępu do miejsc związanych z samokształceniem itp. Z drugiej strony centra poprzez swoje doświadczenie pracy z beneficjentami wskazują środowisku, jakie są potrzeby seniorów, gdzie realizują swoje pasje, jaka jest skala aktywności społecznej, czego i jakiego wsparcia oczekują wśród dynamicznie zmieniających się okoliczności itp. W tym obszarze informacyjnym istotne jest prowadzenie stałego punktu informacyjnego dla seniorów i dla mieszkańców zlokalizowanego w dostępnym dla nich miejscu, organizowanie cyklicznych, tematycznych spotkań informacyjnych zarówno dla seniorów, jak i mieszkańców czy podmiotów działających w społeczności lokalnej oraz stałe udostępnianie istotnych informacji w formie własnego newslettera, strony internetowej czy profilu społecznościowego. Istotnym elementem jest budowanie strategii przy udziale np. Rad Senioralnych.

Naturalną konsekwencją przekazu informacyjnego i ściśle z niego wynikającą jest doradztwo w zakresie tego, jak rozwiązać problemy (np. prawne, zdrowotne, społeczne, rodzinne), jak podejmować i realizować aktywność, jak działać skutecznie, jak się rozwijać, gdzie szukać punktów współpracy i udzielania się na rzecz innych itd. Z kolei w obszarze doradztwa sugeruje się najbliższemu otoczeniu, jak skutecznie prowadzić działania na rzecz seniorów, w jaki sposób kształtować relacje międzypokoleniowe itp. Zadanie to można realizować poprzez prowadzenie stałych i okresowych dyżurów doradców i specjalistów z wybranych dziedzin interesujących seniorów i mieszkańców oraz dla podmiotów działających w społeczności lokalnej. Pomoc prawna, socjalna, rzecznictwo konsumenckie, bezpieczeństwo wspierane przez służby prewencyjne są istotnym elementem funkcji doradczej. Bardzo często wykorzystuje się służby społeczne czy prewencyjne do przekazywania aktualnego stanu zagrożeń czy projektów dedykowanych seniorom.

Jednym z zasadniczych elementów i zadań wsparcia senioralnego jest oddziaływanie edukacyjno-aktywizujące. Seniorzy oczekują organizowania im czasu wolnego, który może charakteryzować się działaniami edukacyjnymi, ale także aktywizacją ruchową. Dzięki tym oddziaływaniom zwiększa się mobilność, kreatywność, a przede wszystkim ogranicza się w ten sposób jednostki chorobowe, które mają swoje odzwierciedlenie w bierności i izolacji społecznej. Zakres i znaczenie aktywności w życiu seniorów ma wpływ na kumulowanie umiejętności przydatnych w życiu codziennym i w aktywności społecznej oraz podnoszenie poziomu wiedzy, kompetencji życiowych i społecznych. Charakter aktywności edukacyjnej pozwala na podejmowanie przez jednostkę aktywności skierowanej na jej indywidualny rozwój, jak również umożliwia samodzielny wybór

formy kształcenia, adekwatny do jej predyspozycji i zainteresowań²². Podejmowanie aktywności w takim wymiarze rodzi sprzyjające warunki dla wartościowego spędzania czasu wolnego, korzystnie wpływając na jakość życia osób starszych. Pozwala również kreować wzory pozytywnego starzenia się i daje możliwość powstawania stylu życia, propagującego edukację i aktywność jako wartości, które to życie wzbogacają²³. W ramach aktywności podejmowanych przez seniorów podejmowane są zajęcia rekreacyjno-ruchowe, które pozwalają zachować w dobrej kondycji organizm i ograniczyć skutki uboczne procesu starzenia się. W tym względzie czynny odpoczynek, korzystanie z wyjścia w plener (np. zajęcia nordic walking), zajęcia basenowe, pozwalają na ograniczanie negatywnego wpływu osamotnienia czy izolację, gdyż przeważnie zajęcia te odbywają się w grupach. W przypadku otoczenia ta funkcja wskazuje na przełamywanie negatywnych stereotypów dotyczących braku potrzeb edukacyjnych i aktywizujących wśród seniorów. Zadania edukacyjno-aktywizujące realizuje się poprzez prowadzenie cyklicznych szkoleń, kursów językowych i warsztatów dla seniorów, prowadzenie działań informacyjno-edukacyjnych skierowanych do seniorów i mieszkańców (np. kampanie edukacyjne w lokalnych mediach czy w przestrzeni publicznej, spotkania z ciekawymi ludźmi, działania prewencyjne, np. Straż Miejska, Policja, ZUS). Przykładem tej funkcji w odniesieniu do środowiska seniora jest podejmowanie przez mieszkańców i podmioty działające w społeczności lokalnej działań na rzecz osób starszych, w tym także angażujących aktywność samych seniorów. W ramach działań pobudza się seniorów do podejmowania aktywności indywidualnej i grupowej w działaniach informacyjnych, doradczych i edukacyjnych CAS, wychodzi się aktywnie z tymi działaniami do seniorów biernych społecznie, zachęca się do włączania seniorów w działania realizowane przez mieszkańców i inne podmioty działające w społeczności lokalnej (np. włącznie seniorów w wymianę międzypokoleniową, zachęcając do wolontariatu w ramach prowadzonej działalności placówek wsparcia dziennego dzieci i młodzieży itp.). Społeczność lokalna w ramach tej funkcji podejmuje działania na rzecz osób starszych poprzez udostępnianie wspólnej przestrzeni oraz innych zasobów (sprzęt, wyposażenie itp.) do realizacji aktywności seniorów i na rzecz seniorów.

Bardzo istotną funkcją i zadaniem są działania w zakresie wewnętrznej integracji seniorów i ich środowisk oraz w zakresie integracji osób starszych ze społecznością lokalną. Ważne jest tworzenie przestrzeni, miejsc przyjaznych seniorom, w którym mogą realizować swoją aktywność. Konieczną rzeczą jest uwzględnianie wspólnych działań i spotkań różnych środowisk seniorów oraz podmiotów działających na ich rzecz, w tym organizowanie spotkań seniorów z mieszkańcami, w szczególności z młodzieżą, prowadzenie baz danych aktywności grupowych seniorów. Wspomniane działania podejmowane na rzecz seniorów w społeczności lokalnej wypełniają założenia integracji środowiskowej.

²² A. Roguska, *Edukacja permanentna osób dorosłych w starości*, [w:] T. Zacharuk, B. Boczukowa (red.), *Edukacja permanentna dorosłych w dobie przemian*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Kielce 2009, s. 77–122.

²³ O. Czerniawska, *Szkice z andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2007.

Powstające Rady Senioralne, organizacja tygodnia i Dnia Seniora, Dnia Rodziny, okazjonalne działania społeczne, akcje świąteczne to nic innego jak włączanie społeczne seniorów.

Z praktycznego punktu widzenia istotnym elementem jest działalność usługowa, która dostarcza seniorom usług zaspokajających ich potrzeby, o ile nie są one świadczone przez inne podmioty w społeczności lokalnej, w tym np. usług służących realizacji aktywności fizycznej seniorów, usług rehabilitacyjnych, zdrowotnych, opiekuńczych, ewentualnie zlecenie realizacji tego typu usług innym podmiotom. Stąd też inne organizacje i instytucje uzupełniają działania CAS i wchodzą w partnerstwo wielosektorowe.

Nadrzędną funkcją jest zatem koordynacja działań. Organizatorzy koordynują działania na rzecz seniorów podejmowanych przez mieszkańców i inne podmioty działające w społeczności lokalnej. Inicjowanie spotkań służących planowaniu i koordynacji działań podejmowanych przez seniorów i na ich rzecz, debaty na rzecz lokalnej polityki senioralnej, opracowywanie planów działań na rzecz seniorów uwzględniających zaangażowanie mieszkańców i innych podmiotów działających w społeczności lokalnej, monitorowanie aktywności seniorów i działań mieszkańców oraz innych podmiotów na ich rzecz stają się elementem bieżącej koordynacji działań. Z powyższych funkcji wynikają zadania centrów, które wpływają na kształt, jakość i dobór proponowanych narzędzi i zagadnień realizowanych przez centrum.

Z punktu widzenia użyteczności dla osób starszych istotne byłoby, gdyby różnego rodzaju usługi do nich skierowane były dostępne w jednym miejscu. O ile są takie możliwości lokalowe i finansowe. CAS może dysponować miejscem, w którym będą pomieszczenia i sprzęt umożliwiający świadczenie różnych typów usług, np. poradnictwa, zajęć sportowych, rehabilitacyjnych, kursów komputerowych czy wydawania posiłków. Nawet wtedy jednak nie oznacza to, że CAS musi świadczyć wszystkie te usługi, racjonalniejszym rozwiązaniem jest udostępnienie pomieszczeń centrum dla prowadzenia ich przez wyspecjalizowane podmioty zewnętrzne. Szczegółowe zadania centrum w ramach poszczególnych funkcji powinny być w miarę elastyczne, dostosowane do specyfiki, potrzeb i możliwości społeczności lokalnej.

PARTNERSTWO WIELOSEKTOROWE W RAMACH CENTRÓW AKTYWNOŚCI SENIORÓW

Celem długofalowym CAS jest podniesienie poziomu życia seniorów i mieszkańców społeczności lokalnej. Odpowiada on celom działania samorządu gminnego. Zgodnie z ustawą o samorządzie terytorialnym gmina odpowiada za zaspokajanie potrzeb zbiorowych mieszkańców²⁴, w szczególności sprzyja solidarności międzypokoleniowej oraz tworzy warunki do pobudzania aktywności obywatelskiej osób

²⁴ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. – o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95 z późn. zm.), art. 7.

starszych w społeczności lokalnej²⁵. Nie tylko więc cele, ale sposób ich realizacji w postaci CAS mieszczą się w zakresie działania samorządu gminnego. Gmina dysponuje również instrumentami prawnymi, finansowymi i instytucjonalnymi służącymi realizacji tych celów. Te przesłanki przesądzą o tym, że CAS jest zadaniem własnym samorządu gminnego. Dodatkowym argumentem za tym jest również fakt, że samorząd gminny realizuje zadania zlecone, na przykład z zakresu pomocy społecznej, które także skierowane są do osób starszych. Zadania realizowane przez CAS mieszczą się w zadaniach własnych lub zleconych gminy.

Centrum może być prowadzone przez gminę samodzielnie w formie wyodrębnionej jednostki organizacyjnej lub zlecone innym podmiotom, w tym organizacjom pozarządowym²⁶. Źródłem współdziałania organizacji pozarządowych i publicznych upatrywać można w preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w której zawarte zostało sformułowanie o współdziałaniu władz i dialogu społecznym, prowadzonym zgodnie z zasadą pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot²⁷. Regulacje dotyczące charakteru i form tej współpracy określone zostały szczegółowo przede wszystkim w Ustawie o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie²⁸. Zapisy zawarte w tym akcie prawnym mają charakter niewykluczający, co umożliwi prowadzenie innych niż ustawowe form współpracy, niemniej jednak najbardziej rozpowszechnione są właśnie formy wynikające z ustawy²⁹. W szczególności dotyczy to organizacji pozarządowych, gdyż zgodnie z ustawą o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie do sfery pożytku publicznego, w ramach której administracja publiczna współpracuje z organizacjami pozarządowymi, należy m.in. działalność na rzecz osób w wieku emerytalnym³⁰. Według Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w Polsce funkcjonuje nieco ponad 200 ośrodków wsparcia dla osób starszych, o różnym charakterze i zakresie działania³¹.

Rolą Centrum – zgodnie z prezentowaną koncepcją – jest przede wszystkim koordynowanie działań różnych podmiotów w społeczności lokalnej, aby optymalnie służyły realizacji celów CAS i gminnego programu na rzecz osób starszych. Stąd niezwykle ważna jest współpraca CAS z instytucjami publicznymi, organizacjami pozarządowymi, mediami i lokalnym biznesem. O ile jednak współpraca ze strony podmiotów niepublicznych jest wyrazem ich dobrej woli, o tyle gminne instytucje publiczne będą w tym zakresie realizować zadania wynikające z gminnego programu na rzecz

²⁵ *Ibidem*, art. 5c.

²⁶ *Ibidem*, art. 9.

²⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997.

²⁸ Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873 ze zm.).

²⁹ S. Wrona, E. Bogacz-Wojtanowska (red.), *Zarządzanie organizacjami pozarządowymi*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2016, s. 170.

³⁰ Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873 ze zm.), art. 4, ust. 1, pkt 10.

³¹ Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, *Wieloletni Program „Senior-WIGOR” na lata 2015–2020 z dnia 31 grudnia 2014 r.*

osób starszych. Współpraca i koordynacja działań ma kluczowe znaczenie, gdyż pozwoli wykorzystać potencjał i działania partnerów do realizacji celów i zadań CAS. Centrum nie powinno tworzyć oferty zastępującej istniejącą lub potencjalną ofertę innych podmiotów, a jedynie uzupełniać ją w zakresie usług, których nie są w stanie zaoferować inni. Istotne znaczenie ma także funkcja usługowa centrum, gdyż uzupełnia ofertę usług dostępną lokalnie, co pozwala skuteczniej realizować cele stojące przed CAS i określone w programie na rzecz osób starszych, a dzięki temu pełniej zaspokajać potrzeby seniorów. Urząd gminy udostępnia przestrzeń na spotkanie seniorów, dostosowując funkcjonowanie urzędu do potrzeb i możliwości osób starszych. Ośrodek pomocy społecznej uruchamia poradnictwo specjalistyczne, usługi opiekuńcze. Ośrodki kultury przedstawiają ofertę działań kulturalnych skierowaną i dostosowaną do oczekiwań i możliwości osób starszych, udostępniając przestrzeń na realizację przez seniorów przedsięwzięć artystycznych, edukacji kulturalnej i artystycznej. Szkoły, biblioteki czy placówki specjalistyczne wspierają działania edukacyjne, międzypokoleniowe, udostępniają pracownie komputerowe czy sale gimnastyczne dla potrzeb seniorów. Uniwersytety trzeciego wieku oferują zajęcia edukacyjne i spotkania z zaproszonymi ekspertami. Lokalni przedsiębiorcy wspierają bardzo często poprzez wkład własny projekty realizowane przez organizację pozarządową. Lokalne media promują i zamieszczają informację, tworząc kampanie informacyjno-edukacyjne niejednokrotnie przy współudziale osób starszych. Parafie udostępniają przestrzeń lokalową przy jednoczesnym zaangażowaniu wolontariuszy prowadzących spotkania. Spółdzielnie socjalne dają możliwość zatrudnienia seniorów, świadczenie usług na rzecz osób starszych, a spółdzielnie mieszkaniowe czy zarządy miejskie budynków dostosowują przestrzeń, dostosowują infrastrukturę mieszkalną i wspólną do potrzeb senioralnych, a także niejednokrotnie tworząc kluby seniora zlokalizowane w zasobach spółdzielni. Zakłady opieki zdrowotnej organizują profilaktyczne spotkania z zakresu tematyki zdrowotnej, bezpłatnych porad czy badań dla seniorów. Ośrodki sportu i rekreacji: udostępnianie pomieszczeń na zajęcia dla osób starszych, organizowanie zajęć sportowych i rekreacyjnych dla seniorów. Zarząd Transportu Miejskiego (ZTM) dostosowuje komunikację miejską, a także ulepsza sposób komunikowania, np. poprzez zwiększone wydruki rozkładów jazdy MPK dostosowane do potrzeb i możliwości osób starszych. Osobnym przypadkiem są organizacje pozarządowe, które oferują usługi opiekuńcze, rehabilitacyjne, edukacyjne i inne usługi adresowane do osób starszych (animacja aktywności, wolontariat, możliwość pozyskiwania dodatkowych środków zewnętrznych). Niejednokrotnie wykorzystują one wszystkie powyższe zasoby, tworząc partnerstwa publiczno-społeczno-prywatne.

Takich miejsc, gdzie istnieje aktywna polityka senioralna, jest wiele. W tym miejscu można przywołać przykład miast w obszarze województwa małopolskiego. Przemiany demograficzne i starzejące się społeczeństwo jawią się jako główne zjawiska przemian zachodzących w tym województwie³². Dlatego też władze miasta Krakowa podjęły

³² Projekt Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim do 2030

się organizacji CAS w ramach dzielnic miasta. Z ostatnich danych na rok 2022 wynika, że w mieście istnieje 50 takich centrów prowadzonych przez różne organizacje (UMK, BIP)³³. Innym przykładem jest miasto Tarnów, gdzie w 2015 roku powstały Międzyosiedlowe Centra Aktywności Senioralnej prowadzone przez lidera projektu we współpracy z innymi organizacjami z miasta Tarnowa. Obecnie wg Diagnozy Miasta Tarnowa odnotowuje się potrzebę realizacji działań aktywizujących, dostosowanych do stanu zdrowia, możliwości finansowych i czasowych tarnowskich seniorów³⁴. Celem centrów jest więc zadbanie o integralny rozwój osób starszych i aktywność zarówno indywidualną i społeczną. Zajęcia uwzględniają wszystkie wspomniane funkcje centrów. Organizowane są również wyjazdy integracyjne, wyjścia do kina, teatru oraz imprezy okolicznościowe, w tym Tydzień i Dzień Seniora. Każdy senior może uczestniczyć w zajęciach w jednym z czterech centrów. Dzięki temu, iż zajęcia są organizowane w różnych dzielnicach miasta, seniorzy mogą skorzystać z nich blisko domu, bez konieczności dłuższych dojazdów. Centra otwarte w określonych godzinach w tygodniu są miejscem spotkań, wymiany pomysłów i zwykłych sąsiedzkich rozmów. Międzyosiedlowe Centra Aktywności Senioralnej to przykład porozumienia i współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi. Obecnie centra w Tarnowie są prowadzone w ramach budżetu obywatelskiego, co świadczy o aktywności i zainteresowaniu beneficjentów, korzystających wcześniej z podobnych usług. W efekcie wdrażania inicjatywy mającej charakter oddolny uwydatnia się wspólna idea i chęć działania, dzięki czemu buduje się społeczeństwo określane mianem „społeczeństwa obywatelskiego”.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowane rozważania nie wyczerpują zakresu przedstawionego zagadnienia, jak również sposobu jego rozstrzygnięcia. Stanowią jedynie próbę ukazania, jak ważne jest podejmowanie aktywności społecznej przez seniorów i jej znaczenie w przeżywaniu przez nich tego etapu życia. Istotną funkcję pełnią w tej kwestii podejmowane przez seniorów różnego rodzaju indywidualne działania, wpisujące się w rozumienie aktywności i bezpieczeństwa społecznego. Tak rozumiana aktywność daje ludziom starszym możliwość reorganizacji własnego życia i jednocześnie zwiększa ich zdolności adaptacyjne i wpływa na poczucie bezpieczeństwa. Umożliwia samodzielne kierowanie swoim życiem w taki sposób, aby było ono źródłem poczucia sensu i spełnienia, a także stanowi szansę na pomyślne starzenie się. Nadal istnieją potrzeby rozwoju oferty dla seniorów i docierania z nią do osób, które jeszcze o niej nie wiedzą³⁵.

Starzenie się ludności jest wyzwaniem dla specjalistów wielu dziedzin. Według Światowej Organizacji Zdrowia aktywne starzenie się to „proces tworzenia optymalnych możliwości w zakresie zdrowia, uczestnictwa i bezpieczeństwa, w celu poprawy

---

roku, Załącznik do Uchwały nr 1878 /21 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 21.12.2021 r., s. 6.

³³ https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=85000, [dostęp: 30.10.2022].

³⁴ Centrum Usług Społecznych w Tarnowie, *Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych Gminy Miasta Tarnowa*, Tarnów 2022, Diagnoza: FGI 3.

³⁵ J. Młyński. *Senior policy as an element of local government activities in Tarnow*, „The Person and the Challenges”, 1 (11), Kraków 2021, s. 271–289.

jakości życia ludzi w okresie starości³⁶. Starość może być pięknym czasem zarówno odpoczynku, jak i rozwoju, jeśli nie jest przeżywana w społecznej izolacji i wykluczeniu. Starość ma różne oblicza, może być albo aktywna, pogodna, dająca satysfakcję lub uciążliwa i przykra. Wszystko zależy od indywidualnego podejścia do starości, a także intensywności aktywności danej osoby oraz od ofert instytucjonalnych form przeciwdziałania izolacji i wykluczeniu społecznemu osób w wieku senealnym³⁷. Idea pomocniczości i dobra wspólnego obowiązuje w każdym czasie i miejscu, a działanie na rzecz osób w podeszłym wieku jest jej wyznacznikiem i miarą inkluzji społecznej.

Bibliografia

1. *Active Ageing: A Policy Framework. A contribution of the World Health Organization to the Second United Nations World Assembly on Ageing*, Madrid, World Health Organization, Geneva 2002.
2. *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, Warszawa 2013.
3. Centrum Usług Społecznych w Tarnowie, *Diagnoza potrzeb i potencjału społeczności lokalnej w zakresie usług społecznych Gminy Miasta Tarnowa*, Tarnów 2022.
4. Czerniawska O. (2007), *Szkice z andragogiki i gerontologii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź.
5. Czupryński A., Wiśniewski B., Zboina J. (2017), *Nauki o Bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, Wydawnictwo CNBOP-PIP, Józefów.
6. Finogenow M. (2013), *Rozwój w okresie późnej dorosłości – szanse i zagrożenia*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Oeconomica”, 297, Łódź, <http://repozytorium.uni.lodz.pl:8080/xmlui/bitstream/handle/11089/5550/finogenow93-104.pdf> [dostęp: 10.06.2016].
7. Giddens A. (2017), *Socjologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa.
8. Gierek P. (2013), *Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu seniorów na przykładzie miasta Chorzów*, [w:] Zawada A., Tomczyk Ł. (red.), *Seniorzy e środowisku lokalnym (badania empiryczne i przykłady dobrych praktyk)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
9. Grotowska-Leder J. (2005), *Ekskluzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne*, [w:] Grotowska-Leder J., Faliszek K. (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
10. Halicki J. (2010), *Obrazy starości rysowane przeżyciami seniorów*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
11. Kalina R.M. (1991), *Ogólne kategorie klasyfikacji i charakterystyki zagrożeń zewnętrznych*, [w:] B. Hołyst (red.), *Człowiek w sytuacji trudnej*, Wydawnictwo Polskie Towarzystwo Higieny Psychicznej, Warszawa.
12. Kapralska Ł., Maksymowicz A., Mamak-Zdanecka M. (2018), *Starość niepokorna. O niektórych niestereotypowych rolach seniorów*, Wydawnictwo AGH, Kraków.
13. Kitler W. (2002), *Obrona cywilna (niemilitarna) w Polsce*, Wydawnictwo Ministerstwo Obrony Narodowej, Warszawa.
14. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997.
15. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, *Strategia Demograficzna 2040*, Warszawa 2022.

³⁶ M. Wieczorkowska, *Role społeczne współczesnych polskich seniorów w świetle wyników badań*, „Acta Universitatis Lodzianis”, Folia Sociologica, No. 61, Łódź 2017, s. 78.

³⁷ Ł. Kapralska, A. Maksymowicz, M. Mamak-Zdanecka, *Starość niepokorna. O niektórych niestereotypowych rolach seniorów*, Wydawnictwo AGH, Kraków 2018.

16. Ministerstwo Rodziny i Polityki Społecznej, Wieloletni Program „Senior-WIGOR” na lata 2015-2020 z dnia 31 grudnia 2014 r., Warszawa 2014.
17. Młyński J. (2021), *Senior policy as an element of local government activities in Tarnow*. „The Person and the Challenges”, 1 (11), Kraków.
18. Naegele G. (2006), *Die Potenziale des Alters nutzen – Chancen für den Einzelnen und die Gesellschaft*, [w:] K. Böllert, P. Hansbauer, B. Hasenjürgen, S. Langenohl (red.), *Die Produktivität des Sozialen. Den sozialen Staat aktivieren*, VS, Verl. Für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
19. Narodowa Strategia Integracji dla Polski (2004), Ministerstwo Polityki Społecznej, Zespół Zadaniowy ds. Reintegracji Społecznej, Warszawa.
20. Okólski M. (2010), *Wyzwania demograficzne Europy i Polski*, „Studia Socjologiczne”, nr 4, Warszawa.
21. Pikuła N. (2015), *Samotność czy wykluczenie społeczne osób starszych*, „Praca Socjalna”, nr 4, Warszawa.
22. Projekt Regionalnego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej w Województwie Małopolskim do 2030 roku, Załącznik do Uchwały nr 1878 /21 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 21.12.2021 r., Kraków 2021.
23. Piwowarski J. (2017), *Nauki o bezpieczeństwie. Zagadnienia elementarne*, WSBPiI APEIRON, Kraków.
24. Roguska A. (2009), *Edukacja permanentna osób dorosłych w starości*, [w:] T. Zacharuk, B. Boczkowa (red.), *Edukacja permanentna dorosłych w dobie przemian*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Kielce.
25. Rynkowska D. (2016), *Rola i znaczenie aktywności społecznej seniorów*, „Annales I – Philosophy and Sociology”, Vol. XLI, 2, Lublin.
26. Schonbrodt B., Veil K. (2012), *Zjawisko wycofania społecznego w kontekście „aktywnego starzenia się”. Potrzeba działania i przykłady dobrych praktyk w Niemczech*, „Problemy Polityki Społecznej”, 18(63), Warszawa.
27. Ścisło W. (2015), *Osoby starsze jako kategoria defaworyzowana – pomiędzy strategiami aktywności a marginalizacją społeczną*, [w:] Kowalik W., Pawlina A. (red.), *Nowe zjawiska i procesy w badaniach nad polskimi kulturami starości*, Wydawnictwo AGH, Kraków.
28. Szlendak T. (2015), *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2015.
29. Sztompka P. (2016), *Kapitał społeczny. Teoria przestrzeni międzyludzkiej*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 2016.
30. Trafiałek E. (2003), *Polska starość w dobie przemian*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
31. Urząd Miasta Krakowa, (2022), BIP, https://www.bip.krakow.pl/?dok_id=85000 [Dostęp: 30.10.2022], Kraków.
32. Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2003 nr 96 poz. 873 ze zm.).
33. Ustawa z dnia 11 września 2015 r. – o osobach starszych (Dz.U. 2015 poz. 1705).
34. Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. – o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r., poz. 593).
35. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. – o samorządzie gminnym (Dz.U. 1990 nr 16 poz. 95 z późn. zm.).
36. Wieczorkowska M. (2017), *Role społeczne współczesnych polskich seniorów w świetle wyników badań*, „Acta Universitatis Lodzianis”, Folia Sociologica, No. 61, Łódź.
37. Wrona S., Bogacz-Wojtanowska E. (red.). (2016), *Zarządzanie organizacjami pozarządowymi*, Wydawnictwo UJ, Kraków.

dr Grzegorz K. Sudół

Uniwersytet Pedagogiczny
im. KEN w Krakowie